

HOE JONGEREN BEGELEIDEN IN HET OMGAAN MET LEVENSVRAGEN VANDAAG?

Philippe Lepers

1. Protagoras zou in verband met het al dan niet bestaan van goden gezegd hebben: ‘De zaak is te ingewikkeld en het leven te kort’. Misschien geldt dat ook voor deze kwestie. Ik koester groot wantrouwen tegenover de idee dat we dit soort vraagstukken met behulp van de rede in een rechte lijn naar een oplossing te kunnen voeren. Dit mag als verantwoording dienen voor de ongebruikelijke opbouw van mijn tekst.
2. We bevinden ons in een situatie die historisch om allerlei redenen zo gegroeid is. Het had ook zo kunnen zijn dat er in het onderwijs enkel een LEF-achtig vak bestond en het aan een specifieke levensbeschouwing gekoppelde onderricht door die levensbeschouwingen zelf, buiten het onderwijs werd georganiseerd. Dat zou niet onzinnig zijn, maar binnen onze actuele context nauwelijks haalbaar, omdat we ons moeilijk kunnen voorstellen dat veel jongeren tijd zouden willen vrijmaken voor dergelijke extra lessen.
3. Onze tijd wordt gekenmerkt door wat Robert Adolfs destijds ‘rapidatie’ noemde: alles in onze wereld verandert alsmaar sneller. Sommige toestanden kunnen verouderd geraken, maar het is moeilijk te zeggen of een bepaalde vernieuwing echt adequaat is en hoe lang die zal meegaan.
3. Wanneer de kwestie van de levensbeschouwelijke vakken in de media aan de orde is, doen de protagonisten meestal niet meer dan hun oude standpunten voor de zoveelste keer met veel aplomb naar voren schuiven. Ze tonen daarbij geen zin voor openheid naar andere visies toe. Dit wekt des te meer verwondering met betrekking tot ‘het katholieke kamp’, omdat men daar immers het concept van ‘de katholieke dialoogschool’ propageert, maar eigenlijk laat zien niet tot werkelijke dialoog in staat te zijn.
4. De hele discussie heeft iets troebels, omdat ze ook een rol lijkt te spelen in de actuele politieke machtsstrijd. Ik denk dat het voor sommigen onderdeel uitmaakt van de strategie waarmee ze de macht van de katholieke zuil willen breken.

5. Men heeft mij wellicht aangezocht om over dit thema te schrijven omdat ik werk in de lerarenopleiding voor bachelors secundair onderwijs (katholieke) godsdienst (officieel 'rooms-katholieke godsdienst'; in de praktijk van het katholiek secundair onderwijs gewoon 'godsdienst'). Men verwacht misschien dat ik het standpunt zal verdedigen van diegenen die pleiten vóór het behoud van de levensbeschouwelijke vakken zoals die nu gegeven worden en tegen de invoering van zoiets als LEF. Ik ben niet van plan mij in die hoek te laten duwen. Ik beschouw mezelf vooral als filosoof en zal proberen de kwestie op een eerder afstandelijke manier te benaderen.

6. Wat ik schrijf is soms gebaseerd op onderzoeksresultaten, soms op eigen intuïtie en ervaring (dertig jaar in het secundair, tien jaar in het hoger onderwijs). We weten dat die onderzoeksresultaten niet altijd betrouwbaar (herhaalbaar) zijn. Hetzelfde geldt voor mijn intuïtie en ervaring. Soms lijkt ik er helemaal naast te zitten. Zo had ik de indruk dat men tegenwoordig niet meer zo gauw de stap naar het atheïsme zet, om toch nog 'een slag om de arm te houden' of uit angst voor de leegte. Maar het onderzoek 'God in Nederland' lijkt dat tegen te spreken. Het aantal theïsten en ietsisten was tussen 1996 tot 2006 ongeveer stabiel gebleven (63 % - 60 %, in 1979 nog 73 %), maar heeft in 2015 een flinke duik gemaakt, naar 42 %, dus voor het eerst onder de helft. Is dit ook van toepassing op Vlaanderen?

7. Wat ik doe in de lerarenopleiding, is: studenten voorbereiden om het vak (katholieke) godsdienst te geven zoals dat zou moeten volgens het huidige leerplan. Toen wij – leerkrachten godsdienst in het secundair onderwijs – destijds bijscholingen moesten volgen werd ons verteld dat het hoofddoel van het vak zou worden: dat de leerlingen levensbeschouwelijk bezig zijn. Helaas wist niemand te vertellen wat dat 'levensbeschouwelijk bezig zijn' inhield. Tegenwoordig vertaal ik het naar mijn studenten door te zeggen dat zij als godsdienstleerkracht de opdracht hebben om 'leerlingen te begeleiden in het omgaan met levensvragen'. Met die 'levensvragen' bedoel ik niet (alleen) 'de grote levensvragen' (waarom leven wij? – is er leven na de dood? – enz.), maar allerlei open vragen die zich in verband met het leven als geheel kunnen stellen voor jongeren. Bijvoorbeeld: Wat kunnen we doen om het samenleven met anderen te verbeteren? Welke plaats moeten we aan materiële zaken geven in het leven? Hoe kunnen we omgaan met het lijden dat we in ons leven ondervinden? Van belang daarbij is ook dat er gestreefd moet worden naar klassikale communicatie, naar het betrekken van de actualiteit, naar een voorkeur voor het narratieve boven het theoretische.

8. In hoeverre worden leerlingen in het vak godsdienst ook werkelijk begeleid in de ontwikkeling van hun levensbeschouwelijke vaardigheid? Al te vaak blijft de leerkracht steken in de rol van 'geleerde', 'wijze', 'missionaris' of 'therapeut'... Al te vaak geven de bestaande handboeken aanleiding tot louter 'invullessen'.

9. Het vak godsdienst heeft dus niet de bedoeling om leerlingen tot fervente gelovigen om te turnen. De godsdienstpsycholoog Dirk Hutsebaut heeft indertijd laten zien dat onderzoek uitwijst dat dit ook een onrealistisch ideaal zou zijn. Er wordt vertrokken van die ‘levensvragen’ en onder andere getoond wat een christelijk antwoord op die vragen zou kunnen zijn. Of leerlingen dat verder interessant vinden, moeten zij zelf uitmaken. De godsdienstleerkracht wordt wel verondersteld ‘getuige’ te zijn, dat wil zeggen: iemand die dat christelijk perspectief presenteert als iets dat hij zelf ook minstens de moeite waard vindt. Bovendien moeten ook andere levensbeschouwelijke invalshoeken aan bod komen. De zogenaamde ‘interlevensbeschouwelijke competenties’ (alle levensbeschouwelijke vakken hebben er zich toe verbonden ernaar te streven deze ‘vaardigheden’ bij leerlingen te ontwikkelen), vragen bovendien niet alleen dat leerlingen in contact komen met de diversiteit *tussen* verschillende levensbeschouwingen, maar ook met de diversiteit *binnen* die levensbeschouwingen.

10. Blijkbaar is iedereen het er toch wel over eens dat er zoiets als een levensbeschouwelijk vak binnen het secundair onderwijs moet of mag bestaan. Dat is op zich al opmerkelijk in een tijd waarin het onderwijs steeds meer gezien wordt als iets dat in functie staat van de economie. De economie is god geworden, de mens staat in dienst van de economie en niet omgekeerd, die indruk krijg ik steeds meer. Het lijkt me een onverdedigbaar concept. Het onderwijs moet in dienst staan van de groei van kind naar volwassene. In dat proces speelt ook mee dat het kind of de jongere zich vragen stelt over het leven en daarmee moet leren omgaan. In principe kan dit echter op verschillende manieren ingevuld worden. Nu is het zo dat dit gebeurt via vakken die altijd vanuit het perspectief van een bepaalde, specifieke levensbeschouwing worden ingericht. Zou dat anders moeten? Zo ja, waarom?

11. In verband met ‘keuzevrijheid’: in ons land kan men kiezen tussen ‘vrij’ onderwijs en door de overheid ingericht onderwijs. In het vrij (katholiek) onderwijs kunnen leerlingen niet kiezen of ze het vak godsdienst volgen of niet. In het door de overheid ingericht onderwijs kunnen ze kiezen tussen: rooms-katholieke godsdienst, protestants-evangelische godsdienst, anglicaanse godsdienst, orthodoxe godsdienst, israëlitische godsdienst, islamitische godsdienst en niet-confessionele zedenleer. Ze zijn wel verplicht één van die vakken te kiezen. Nergens bestaat de keuze voor een ‘neutraal’ vak.

12. Ik geloof niet in absolute menselijke vrijheid en er zijn veel kritische vragen te stellen bij het moderne ideaal van autonomie en een zo groot mogelijke individuele vrijheid. Maar ik beslis toch liever zelf als individu over mijn leven, dan dat een ander individu dat doet.

13. Vooral vanuit katholieke hoek wordt vaak het argument gehanteerd dat 'neutraal' (levensbeschouwelijk) onderwijs niet bestaat, omdat men altijd bewust of onbewust een bepaalde ideologie propageert. Daar wordt dan wellicht mee bedoeld dat de voorstanders van een 'neutraal' levensbeschouwelijk vak bewust of onbewust de waarde van individuele keuzevrijheid en zelfontplooiing vooropstellen en misschien ook wel de idee dat we voor waarheid het beste vertrouwen op de menselijke rede en zo objectief mogelijk wetenschappelijk onderzoek. Ik meen dat die kritiek niet klopt, omdat men niet begrijpt wat 'neutraliteit' betekent. Van een scheidsrechter of een rechter verwacht men ook een neutrale instelling en niemand betwijfelt of dat mogelijk is. Het betekent uiteraard niet dat zo iemand geen persoonlijke voorkeur heeft. Neutraliteit houdt in dat men er in de uitoefening van zijn taak naar streeft die voorkeur geen rol te laten spelen. Waarom zou iemand die zelf een diepgelovig christen is, niet op een afstandelijke manier een andere levensbeschouwing bij leerlingen kunnen toelichten? Waarom zou een overtuigde atheïst niet aan leerlingen kunnen uitleggen wat het christelijk geloof inhoudt? Ik denk niet dat dit per se onmogelijk is. Soms is men geneigd te denken dat enkel iemand die zelf een bepaalde levensbeschouwing heeft, die ook echt goed kan overbrengen. Maar ik heb het boeddhisme nooit slechter horen uitleggen in een klas dan door iemand die zelf boeddhist was. Ik nodigde ooit iemand van het Huis van de Mens uit om over het vrijzinnig humanisme te praten en die deed dat evenmin erg goed.

14. Het begrip 'ideologie' wordt op een verwarrende manier gebruikt. Het woord kan slaan op een expliciete levensbeschouwing met bepaalde leer. Maar in de sociologie heeft het woord een heel andere betekenis. "We spreken van een ideologie wanneer een bepaalde idee een gevestigd belang in de samenleving dient", volgens Peter Berger. Het gaat om ideeën die men zelf als waar beschouwt en waarvan men niet beseft dat ze in feite de belangen dienen van de groep waar men deel van uitmaakt. Over welke belangen van welke groep gaat het dan als men de 'LEF-gozers' ervan beschuldigt een ideologie te propageren?

15. Wat mij vaak stoort is dat diegenen die de bestaande levensbeschouwelijke vakken willen zien verdwijnen om zo de leerlingen meer vrijheid te geven, niet minstens even hard tekeergaan tegen de neoliberale economie, de consumptiemaatschappij, de reclame. Vanuit die hoek gaat een veel grotere (en wetenschappelijk onderbouwde) invloed uit op jongeren, enkel om hen te manipuleren tot gedrag dat niet bijdraagt tot hun persoonlijke ontplooiing als mens, eerder integendeel.

16. Bestaat bij jongeren de nood aan het afschaffen van de bestaande levensbeschouwelijke vakken, meer bepaald het vak (rooms-katholieke) godsdienst? Ik heb daar nog nooit iets van gemerkt. In de dagelijkse praktijk zijn

leerlingen meestal eerder blij als ze godsdienst hebben. Die uurtjes zijn een soort adempauze. Ik denk evenmin dat leerlingen last hebben van pogingen tot indoctrinatie, die overigens (cf. Hutsebaut) weinig kans zouden maken op slagen.

17. Vreemd genoeg kiezen heel wat moslims voor een katholieke school en zijn dan verplicht het vak rooms-katholieke godsdienst te volgen. Nog vreemder is dat ik nooit heb gezien dat ze daar problemen mee hadden, integendeel. Het vak gaat tenslotte onder andere over 'God' en dat veronderstelde respect. Dat gevoel hebben zij dan meestal zelfs sterker dan de 'katholieke' leerlingen.

18. In welke mate zijn er nog echt katholieke leerlingen? Uit een onderzoek uit 2013 door het Jeugd Onderzoeks Platform (JOP) bij leerlingen van de tweede en derde graad secundair onderwijs in Vlaanderen is gebleken dat 41,2 % zich christen noemt. Daarvan bestempelt 39 % zichzelf als 'twijfelend christen' en gaat 10 % regelmatig naar de kerk. Als men vraagt in welke mate zij hun geloof belangrijk vinden, is het gemiddelde cijfer 4.32 op een schaal van 0 tot 10 (bij moslimleerlingen is dit 8.91). Er zijn dus nog heel wat leerlingen die zich 'christen' noemen, maar erg fanatiek zijn ze niet. De verdedigers van het concept van de 'katholieke dialogeschool' verwachten dat de confrontatie met andere levensbeschouwingen meer leerlingen ertoe zullen brengen om zich als 'christen/katholiek' te profileren. Dat is niet helemaal onwaarschijnlijk, maar het valt toch af te wachten. In ieder geval hebben heel wat leerlingen de band met het katholieke instituut nog niet helemaal doorgeknipt. Ze zullen nog nauwelijks naar de mis gaan, maar bijvoorbeeld wel trouwen voor de Kerk, hun kinderen laten dopen, de eerste communie en het vormsel (laten) doen, een kerkelijke begrafenis wensen. Ze zijn, om termen van de godsdienstsocioloog Karel Dobbelaere te gebruiken, niet 'kerks', maar wel nog enigermate 'kerkelijk', al gaf Dobbelaere zelf in 1988 al aan dat ook die kerkelijkheid in dalende lijn gaat, wat recente cijfers ook bevestigen.

19. Het onderzoek van JOP liet ook zien dat 29,3 % zichzelf 'ongelovig' of 'onverschillig' noemt. Zij rekenen zichzelf dus niet tot een specifieke levensbeschouwing (ook niet tot het vrijzinnig humanisme: 8,0 %). Het lijkt me daarom niet onlogisch dat voor die leerlingen de mogelijkheid zou bestaan om een 'neutraal' levensbeschouwelijk vak te volgen in het gemeenschapsonderwijs. Dat zou bijvoorbeeld LEF kunnen zijn.

20. In verband met LEF worden tegenwoordig niet alleen 'levensbeschouwing, ethiek en filosofie' genoemd, maar ook 'burgerzin'. Dat laatste vind ik enigszins problematisch, omdat het de indruk geeft dat men leerlingen hoe dan ook wil pushen om de premissen van onze democratische samenleving te aanvaarden. Maar in welke mate bestaat die democratie als men zich enkel kan laten vertegenwoordigen, als de vertegenwoordigers hun partijleiding moeten

gehoorzamen, als de multinationals in deze wereld veel meer macht hebben dan politici? Is de democratie wel per definitie een goed systeem als het moeilijk in staat blijkt om dringende, maar onpopulaire maatregelen te nemen? En is het populisme geen logisch uitvloeisel van de democratie zelf? Ik zou er een groter voorstander van zijn dat jongeren opgevoed worden tot een gezonde maatschappijkritische instelling, waarbij het niet verboden is om de waarden van onze cultuur in vraag te stellen.

21. Ik kom tot het besluit dat ik weinig redenen zie om de levensbeschouwelijke vakken zoals die nu zijn af te schaffen, maar dat het me in onze huidige situatie opportuun lijkt dat binnen het gemeenschapsonderwijs ook de keuze voor zoiets als LEF mogelijk wordt gemaakt. Maar zoals gezegd, we leven in snel veranderende tijden. De verder toenemende ontkerkelijking zou ertoe kunnen leiden dat het verplicht volgen van het vak godsdienst binnen het katholiek secundair onderwijs werkelijk onder druk komt te staan. Een eventuele invoering van de keuze voor een neutraal levensbeschouwelijk vak binnen het gemeenschapsonderwijs zou als gevolg kunnen hebben dat daar op den duur geen kandidaten meer zijn voor bepaalde bestaande levensbeschouwelijke vakken. Wie zal het zeggen? Het is dus goed mogelijk dat er zich in de nabije toekomst andere keuzes opdringen.